

ГАЙНЦ-ДІТРИХ ЛЬОВЕ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИЧНА ОКУПАЦІЙНА ПРЕСА В ЗАВОЙОВАНИХ РЕГІОНАХ СРСР, 1941–1944» (5–8 листопада 2010 р.).

У жовтні 2010 р. у м. Гайдельберг відбулася конференція, присвячена питанням нацистської окупаційної преси на територіях Радянського Союзу у період Другої світової війни. Конференцію було організовано спільно з Російським центром «Голокост» та його віцепрезидентом проф. Російського державного гуманітарного університету д-ром Іллею Альтманом. Конференція проходила у рамках більш масштабного проекту, присвяченого нацистській слов'яномовній пресі в окупованому Радянському Союзі, рушіями якого стали проф. Гайнц-Дітріх Льове та д-р Франк Грюнер із Гайдельберзького університету. Цей проект фінансується Проектом «Фронтир» (*Frontier Project*) у рамках «Ініціативи задля високих результатів» (*the Excellence Initiative*) Гайдельберзького університету. Конференція дала чудову нагоду розглянути увесь обсяг наявних на даний момент наукових досліджень щодо окупаційної преси, а також проаналізувати подальші дослідницькі кроки у цьому напрямку.

Іля Альтман, Юлія Смілянська (Київ), Леонід Рейн (Єрусалим) та Михайло Тяглий (Київ) присвятили увагу у своїх дослідженнях ролі антисемітизму в цій пресі. Проф. Альтман використовував окупаційну пресу як джерело дослідження історії Голокосту на радянських

територіях і встановив той факт, що хвилі винищення та вбивств завжди супроводжувалися у пресі, до якої він мав нагоду звертатися, хвилями антисемітської агітації в газетах або передували їй. Все ж, хоча автору цього звіту варто додати, що загалом у такій пресі на винищення євреїв робилися тільки натяки і тільки в особливо рідкісних випадках про вчинені звірства згадувалось безпосередньо, таке твердження не стосується контексту загальної політики, спрямованої проти євреїв. Також стало зрозуміло, зокрема, з огляду на внесок двох інших дослідників антисемітизму, що дослідження цього питання відзначаються значнішим поступом, ніж у більшості інших сфер. Все ж можна додати, що відкритими залишаються багато питань; таким чином, неможливо пояснити майже повну відсутність расового, у вузькому значенні – біологічного, антисемітизму. Це однозначно не можна пояснити місцевими обставинами, адже такою відсутністю – наскільки нам відомо на цьому етапі – характеризуються усі окупаційні газети, що виходили слов'янськими мовами. Тож, можливо, така відсутність вузько біологічного визначення антисемітизму у більшості преси стала результатом свідомого стратегічного рішення, ухваленого на доволі високих владних рівнях. Все ж, це питання потребує подальшого вивчення. Антисемітизм нацистської окупаційної преси виявляє певні регіональні варіації; наприклад, дослідження п. Тяглого показує, що, у даному випадку – у кримськотатарській газеті, конфлікт між татарським комуністичним лідером Велі Ібраїмовим та органами центральної влади, який стався в середині 1920-х рр. щодо розселення євреїв на території кримського півострова, було використано усіма можливими способами регіональною газетою для татар «Азат Кърым». Загалом, проте, антисемітизм, до якого вдавалася окупаційна преса, ще не був досліджений у контексті відповідних історичних обставин. Можливо, антисемітизм, як він сповідувався в цьому випадку, базувався на дореволюційному варіанті, як описано, наприклад, у праці Г.-Д. Льове «The Tsars and the Jews» (*Царі та євреї*) (1993), або на варіанті російських фашистів у Харбіні (Маньчжурія) (дуже схожому з дореволюційним варіантом – див. статтю Г.-Д. Льове: «Fascism in Harbin and Manchuria» (*Фашизм у Харбіні та Маньчжурії*)) у книзі Бен Ка-Наана та Ф. Грюнера «“Global challenge – regional response”. Harbin

in the Inter-war period» («Глобальні проблеми – регіональні рішення». Харбін у міжвоєнний період), особливо з огляду на те, що, як можна побачити, пропагандистська робота російських фашистів була добре відома воєнному міністерству Німеччини вже в середині 1930-х рр. Це – питання, які все ще потребують більш детального опрацювання.

Ступінь загального впливу окупаційної преси на місцеве населення виміряти дуже складно. Все-таки, стаття д-ра Андрія Замойського показала, що вплив окупаційної преси був, напевно, значним, навіть все ще і тоді, коли вже стало очевидно, що війна закінчиться катастрофою та поразкою для Німеччини. Партизани доклали значних зусиль у боротьбі проти так званих колаборантів у пресі і вчинили кілька замахів на журналістів. Навіть для партизанів окупаційна преса дуже часто була єдиним, і звісно ж важливим, джерелом інформації у складних обставинах воєнного часу. Замойський також розглянув той важливий аспект, що однозначно партизани, а також, як можна припустити, і прості громадяни не мали особливого прагнення говорити після завершення війни про свої стосунки з окупаційною пресою чи повідомляти про це у власних мемуарах, адже будь-який факт контактування з ворожими пропагандистськими матеріалами, без сумніву, був загрозою їх нормальному мирному життю. Василь Матох з Мінська дослідив роботу та ефективність ефірного мовлення в Білорусії часів німецької окупації і – хоча остаточний висновок з приводу цих питань зробити нелегко – він обережно заявив, що цей вплив не був незначним.

У ході конференції була показана необхідність розрізнення газет. Однозначно, частина преси перебувала під повним контролем та керівництвом німецької окупаційної влади, але навіть у цьому випадку постає необхідність зважати на відмінності. Газети територій безпосередньо за лінією фронту, де адміністративні функції здійснював Вермахт, виявляють відмінні тенденції від тих, які були притаманні газетам територій, керованих цивільною адміністрацією – що стало очевидним завдяки результатам дослідницької роботи Тамари Вершицької, присвяченої газетам у районі населених пунктів Барановичі, Слонім та Новогрудок. Газети Вермахту, здається, надавали меншої ваги національному питанню і менше переймалися дерусифікацією своїх територій; вони також без перепон обговорювали «російську ідею» або

національні інтереси Росії. Звісно ж, також мали місце і відмінності, обговорити які більш детально учасникам конференції не вдалося: відмінності між пресою в Білорусії та Україні, яка потрапила під потужний вплив з боку Німеччини. Але все-таки були газети, домінуючий вплив на які, принаймні на ранніх етапах, чинили білоруські чи українські націоналісти, котрі намагалися досягнути своїх власних цілей.

Це стало цілком зрозумілим на основі доповіді доктора Дмитра Титаренка із Донецька, котрий говорив про українських націоналістів та їх діяльність у пресі та навколо неї. Звісно ж, як стало очевидно з результатів його дослідження, українські націоналісти були значно впливовішими за білоруських, але навіть це питання відкриває можливість для подальшого дослідження, яке вимагає ретельного ознайомлення із певним типом статей у відповідних газетах. Також було б корисним зробити спробу в рамках праці одного дослідника синхронізувати підпільну діяльність та публікації ОУН із одночасною роботою української націоналістичної преси. Я також хотів би запропонувати, щоб майбутні дослідження рухались у напрямку порівняння революційних національних рухів та їх діяльності (особливо в пресі) із політикою, яку вони проводили під час нацистської окупації – незалежно від того, наскільки різними були відповідні ситуації. Окупаційна преса, на яку націоналісти чинили певний вплив, друкувала багато статей, присвячених культурній діяльності й історії, а також підтримувала «органічну роботу» у тому вигляді, як її пропагували перед революцією, – принаймні так видається автору цього огляду. Як показав д-р Костянтин Курилишин зі Львова, українська окупаційна преса детально повідомляла про звірства, вчинені союзними силами проти українців. Цей факт можна вважати – знову ж, з позиції автора огляду – спробою встановлення специфічної української ідентичності як спільноти жертв, свідком чого можна стати і сьогодні, і що, дуже ймовірно, є та було надзвичайно важливим у розвитку української національної ідентичності у воєнний та повоєнний час.

Наступні доповіді були дуже корисними в контексті порівняння з іншими сферами та іншими засобами пропаганди: д-р Олаф Мертельсман (Тарту) говорив про пресу в Генеральному комісаріаті Естонія; д-р Ральф Фостер (Берлін) надав приклади німецької пропаганди у фільмах на Сході; Світлана Бурмістр (Берлін) показала образи

«себе» та «ворога» в нацистській пропаганді в Білорусії, також надавши приклади пропагандистських плакатів. Технічні аспекти організації випуску преси, керування нею з боку влади, а також аспекти цензури висвітлили д-р Сергій Жумар (Мінськ) та д-р Марина Михайлюк (Кіровоград).

Олександр Песецький (Мінськ), Олександр Фрідман (Гейдельберг/Заарбрюкен) та д-р Борис Ковальов (Новгород) присвятили свої виступи авторам та співробітникам нацистської окупаційної преси; п. Ковальов навіть звернувся до архівних записів НКВС, МДБ та КДБ. Тут можна знайти багато цікавих паралелей із довоєнними «етнічними підприємцями» (Мілослав Грох). Все ж різні доповіді показали, наскільки нелегким є завдання створення узагальненої характеристики місцевих діячів, котрі добровільно працювали на окупаційну пресу, адже на даний момент майже немає досліджень, що намагаються бути об'єктивними у рамках своїх тем. Проф. Анатолій Шарков (Мінськ) зробив доповідь про долю значної кількості людей як колективної групи.

Доповіді Вікторії Сільванович (Гайдельберг) про жінок в окупаційній пресі, д-ра Вікторії Латишевої (Мінськ) із її працею над журналом «Боевой путь» та Франка Гьорліха (Берлін), котрий доповідав про одеський тижневик «Der Deutsche in Transnistrien», показують, наскільки диференційованими могли бути різні органи преси, як вже зазначалося раніше. Тема жінок є однозначно цікавою для майбутніх досліджень, як довела В. Сільванович. Тут, як зазначила Т. Вершицька, реальність та те, як її було зображено, могли значно відрізнятись, на що нерідко вказували прості повідомлення про жінок. Це є також співзвучним із результатами досліджень інших видів фашизму. Окрім цього, у ході конференції став цілком очевидним певний факт, а саме – те, що протягом періоду війни ставлення до місцевого населення, і особливо до неросіян (білорусів та українців), ставало більш позитивним, тому – як видається – окупаційній владі стало зрозуміло, що брутальне пригноблення та неспорядкована здириницька політика надто віддаляли від неї місцеве населення. Проте таке удаване послаблення гніту було більш популістським, ніж будь-що інше.

Конференція пройшла зі значним успіхом, але також продемонструвала те, що перед спільнотою дослідників ще наявний значний

обсяг подальшої роботи. Оскільки кількість періодичних видань на окупованих територіях дорівнювала 600, то робота на цьому полі ще тільки розпочинається. Деякі питання взагалі були залишені поза увагою учасників конференції, як-от: ситуація у промисловості на окупованих землях, умови побуту населення, кампанії з набору працівників на промислові роботи в Німеччині – усі, що були представлені на сторінках окупаційної преси; окрім того, нескладно було б запропонувати й інші приклади. Відповідно до деяких виступів, як, наприклад, було показано у виступі Тамари Вершицької щодо окупаційних газет у районі селища Новогрудок та ін., газети дійсно намагалися передати читачам певні моральні цінності. Все ще належить показати, наскільки впливовими були такі намагання. Наш проект розглядає порівняння німецької та радянської пропаганди після відвоювання окупованих територій як шлях пошуку відповіді на це питання. Безперечно, преса повинна була мати певний вплив на розвиток національної ідентичності білорусів та українців, і навіть для іншої ідентичності росіян, на що також вказала доповідь Т. Вершицької.

На майбутнє слушною здається порада щодо пошуку шляхів співпраці із «Medienwissenschaftlern» (вченими у галузі вивчення ЗМІ) та «Zeitungswissenschaftlern» (фахівцями з питань друкованої преси), а також іншими пов'язаними галузями знань. Також варто пропонувати до вирішення більш загальні питання. Символічні наративи, що містяться в окупаційній пресі, можуть бути вказівкою на один із напрямків подальших досліджень. Цікавим прикладом у цьому контексті є праця Деніса Земелли «Wir zwingen den Raum. Identitätsstiftende Raumkonstruktionen in der «einfachen Minsker Zeitung» (1942-1944). Земелла показує, як газета «Minsker Zeitung» намагалася долучити східний простір до німецької ідеї «Heimat» (*Батьківщини*) та рідної землі, з тим, щоб допомогти німцям у регіоні почуватися більш комфортно та стати природним керівним елементом у ньому. Водночас у цій символічній організації та структуризації «простору» явно проступають інші політичні елементи – суперординації та субординації. Необхідно здійснити пошук подібних символів, що впорядковують чи реструктурують соціальний, політичний та географічний виміри світу, його мотиви та цілі; такий пошук уможливить обговорення масштабів впливу цього виду пропаганди.

Відкритими для досліджень залишаються чимало сфер: опис архітектури, опис природи, формування відчуття належності (зокрема, щодо доволі поширеної пропаганди ідеї нової Європи), оцінка індивідуального та колективного. Багато інших галузей також виглядають цікавими для досліджень: міфічні світи нордичної міфології або інші етнічні міфи, пропаговані в окупаційній пресі. Можна припустити, що часто ці міфи оберталися на сурогат замість релігії, а також ставали наріжним каменем культу смерті, що зробив свій внесок у здатність нацистів боротися до трагічного кінця і переконати таку велику кількість людей слідувати за собою.

Обсяг роботи, яку необхідно виконати в майбутньому, все ще значний, й ініціатори щиро сподіваються на те, що міжнародна співпраця, розпочата у цій сфері, продовжуватиметься і надалі і, понад усе, здобуде фінансову підтримку, якої вона потребує.

*Переклад з англійської
Сергія Коломійця*